TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ (1945-1980) LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER

Editör
Murat KARATAŞ

EFEAKADEMİ

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ (1945-1980) LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER

Editör: Murat KARATAŞ ORCID (0000-0003-1174-5828)

ISBN: 978-625-8065-12-1
E-ISBN: 978-625-8065-13-8
1. Baskı: Aralık 2021

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI
TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ (1945-1980) LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER
KARATAŞ, Murat
1. Basım, 242 s., 160 x 240 mm. Kaynakça var, Dizin yok.

Dizgi: İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)
Kapak Tasarım: Duygu DÜNDAR (dundar.duygu@gmail.com)

Sertifika No: 43370
Matbaa Sertifika No: 43370

Efe Akademi Yayınevi
Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsiçi Esenler / İSTANBUL
0212 482 22 00
www.efeakademi.com

Matbaa Adres:
Ofis2005 Fotokopi ve Büro Makineleri San. Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsiçi Esenler / İSTANBUL
0212 483 13 13
www.ofis2005.com

TÜRK SİYASAL HAYATINDA DEMOKRAT PARTİ (1946-1960)

Dr. Murat KARATAŞ

- Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
- ORCID ID: 0000-0003-1174-5828
- murat.karatas@agu.edu.tr

Giriş

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ayrılan ya da istifa eden bir gurup milletvekili tarafından kuruldu. DP, 1946-1950 döneminde muhalefette, 1950-1960 döneminde ise tek başına iktidarda bulundu. Muhalefet döneminde tek parti döneminin özellikle de "*Millî Şef*" döneminin eleştirisini temel politik eksen olarak belirledi. Bundan dolayı kısa zamanda yönetimden hoşnut olmayan hemen hemen tüm toplum kesimlerinden güçlü destek aldı. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP'nin elde ettiği sonuç, partinin arkasına aldığı bu desteği göstermektedir[1].

14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonrasında DP'nin barışçı yollarla iktidara gelmesi, dönemin koşullarında benzersiz bir deneyim olarak nitelenmektedir. Bu noktada kimi çevrelerce "*kansız*" ya da "*beyaz*" ihtilal olarak nitelenen bu iktidar değişimiyle DP'nin tarihi görevinin demokratik bir rejimi kalıcı kılmak olduğu söylenir.

Bu çalışmada, DP'nin kuruluşundan (1946) iktidardan uzaklaştırılması (1960) seyrindeki muhalefet ve iktidar dönemleri çeşitli yönleriyle analiz edilecektir.

Muhalefet Dönemi (1946-1950)

DP'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yılları

Türkiye'nin çok partili hayat geçme kararıyla birlikte çok sayıda parti kuruldu (Tökin, 1965: 78-85; Yücel, 2006: 28-31). Ancak DP dışındaki partiler kısa süre sonra bir tabela partisine dönüşerek siyasal faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kaldı. DP ise bu partiler arasından sıyrılarak kısa sürede bir kitle partisine dönüşmeyi başardı. Kanaatimizce Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar, DP'nin bu başarısında temel sebep oldu. Bayar'ın devletin kuruluş felsefesine olan sadâkati dönemde Cumhurbaşkanı

[1]Seçimlerde genel oyların %54'ünü DP, %40'ını CHP, %4'ünü MP aldı. Ancak, yürürlükteki çoğunluk sisteminden dolayı, TBMM'deki milletvekili dağılımı partilerin oy oranıyla uyumluluk göstermedi. DP 408, CHP 69 milletvekili çıkardı. 14 Mayıs seçimleriyle gerçekleşen DP zaferini Lewis, bir parti değişikliğinden fazla bir şey ve CHP'den hoşnutsuz olanların şikâyetini tescil etme fırsatı veren bir "*plebisit*" olarak değerlendirirken Özdemir ise gerçek anlamda bir "*oy devrimi*" olarak niteler. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev.) Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 314; Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.200.

İnönü, CHP ve basın tarafından kabulünü sağlar iken halk tarafından da partiye olan yönelmeyi hızlandıran bir faktör oldu. CHP içinden çıkan muhalefet hareketinin sonucunda ortaya çıkan DP süreç içinde, Türk siyasal hayatında merkez sağ geleneği oluşturmayı başardı. DP tarafından oluşturulan merkez sağ anlayış; millet iradesine inanma, halkın inanç, din, kültür, örf ve adetlerine saygı gösterme, milliyetçi-muhafazakâr, lâik, antikomünist, liberal ve serbest piyasa taraftarı olmayı ifade eder (Mert, 2007: 39-50).

Diğer taraftan DP'yi CHP içinde muhalefet hareketi olarak ortaya çıkaran etmenlerin İkinci Dünya Savaşı şartlarından beslendiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu şartlar; Cumhurbaşkanı İnönü'nün savaş yıllarında tüm otoriter bir yönetim uygulaması, hükümetlerin savaşın doğurduğu sorunlarla mücadele etme adına uyguladığı yeni vergiler (Toprak Mahsulleri, Varlık Vergisi vb.), temel gıda maddelerinin temininde yaşanan sıkıntılar, yüksek enflasyon, laikliğin radikal bir şekilde yorumlanması vb. idi.

Bütün bu şartlar 1945 yılı bütçe görüşmeleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na ilişkin tartışmalar esnasında CHP içinde hükümete yönelik hoşnutsuzluğun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden oldu. CHP Meclis Grup Başkanlığına verilen Dörtlü Takrir bu hoşnutsuzluğun somut olarak eyleme geçişini ifade etmektedir. CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilen bu önergede genel olarak ülkenin uluslararası eğilime uygun olarak demokratikleştirilmesine vurgu yapıldı[2]. Takrir'de yer alan istekleri demokratikleşme, meclisin hükümeti denetlemesi, seçimlerin serbest bir şekilde yapılması olarak özetlenebilir (Koçak, 2010: 558).

[2] Takrir de yer alan ifadeler de bu vurguyu yansıtmaktadır. "*Bütün dünyada, hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde, memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez. Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.*" Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti", ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** S: 9, 2003, s. 5-28.

Dörtlü Takrir, CHP içinde sert tartışmalar sonunda takrir reddedilirken Menderes ve Köprülü'nün CHP'ye yönelik eleştirileri devam etti. Bu eleştiriler karşısında CHP Yüksek Divanı iki milletvekilinin partiden ihraç edilmesine karar verdi. Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç edilmesi üzerine tepki olarak Celal Bayar da kısa süre içinde partiden istifa etti[3]. CHP içinde ortaya çıkan bu muhalif hareket 7 Ocak 1946'da Celal Bayar başkanlığında DP'yi kurdu.

DP'nin kuruluşu Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ve basın tarafından ciddi bir itirazla karşılaşmadı. Bu durum kimi araştırmacılar tarafından çok partili sisteme geçiş aşamasında İnönü ve çevresinin rekabetçi ve çoğulcu bir sistemi değil muhalefet partilerinin ikincil düzeyde etkinlik gösterdiği "*hegemonyacı parti*" rejimini oluşturma çabası olarak değerlendirildi. Bu noktada örneğin Kara "*CHP karşısında kurulan muhalefet partisi bir eleştiri ve kontrol organı olarak yer alacak ve uzun yıllar iktidara gelme iddiasında bulunmayacak*" kontrollü bir muhalefet anlayışı olduğunu öne sürmektedir (Kara-İncioğlu, 2000: 207-208).

Adnan Menderes'in 1946 yılındaki konuşmasında yer verdiği şu ifadeler bu noktada ufuk açıcı olacaktır: "*Şark vilayetlerinde ve hudut vilayetlerimizde teşkilat yapmamak, köylere asla uzanmamak ve hatta şimdilik fikir cereyanlara müsait diye kabul edilen birkaç vilayetten başka yerlerde teşkilat yapmamak. Teker teker, seçe seçe ancak mahdut sayıda aza kaydetmekle iktifa etmek. Halk Partisi'ne karşı hiç olmazsa 40-50 sene iktidara gelme iddiasında bulunmamak. Görülüyor ki arkadaşlar bizden beklenen demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak geniş veya dar fakat Halk Partisi'ne çizilecek bir faaliyet hududu içinde bulunmak şart ile Meclisle verilecek sandalyeleri işgal etmekle iktifa etmektir.*"

Celal Bayar ve partinin önde gelen isimleri kısa süre içerisinde CHP'nin kendilerine çizdiği sınırı aşan bir muhalefet alanı oluşturdu. Bununla birlikte Kemalizm üzerine bir tartışma yürütülmedi. Zira Bayar başta olmak üzere DP'nin kurucuları da Kemalizm'in tartışma konusu yapılmaması gerektiğine ilişkin CHP ile benzer bir hassasiyet taşımaktaydı. Bundan dolayı Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ve basın DP'nin kurulmasına

[3] Bayar, takrire imza koyan diğer isimlerden önce milletvekilliğinden istifa etmesine karşılık CHP'den ayrılmayı düşünmemiş, ancak Aralık 1945'te DP'yi kurma kararı kesinlik kazandığında CHP'den ayrılmıştır. Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945),** İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 373-380.

olumlu bakmıştı. Nitekim DP lideri Bayar parti programını İnönü'ye sunduğunda hiçbir zorluk yaşamadan onay alarak partiyi kurmuştu[4].

Diğer taraftan özellikle Kemalizm tartışması ile ilgili olarak İnönü'nün bu süreçte orduya yeni dönemde Atatürk ilkelerine ters bir durum ortaya çıkmayacağı garantisi verdiği de iddia edildi. DP'nin kurulması dönemin basınında ve ülke genelinde heyecanla karşılandı. CHP'nin uzun süren tek parti iktidarı ve bu iktidarın oluşturduğu baskıdan bunalan kesimler DP'nin kuruluşunu sevinçle karşıladı. DP'nin kısa sürede ciddi bir halk desteğine kavuşmasında tek parti dönemi politikalarına karşı biriken öfkenin önemli bir rolü olduğu söylenebilir (Karataş, 2018: 617-620)

DP'nin parti programında demokratik düzene ve liberal değerlere önem veren bir eğilim görülmektedir. Bununla birlikte DP'nin programı CHP'nin programından çok farklı değildir. Yalnızca CHP'nin iktidar pratiğinde ihmal ettiği ya da istismara açık uygulamalara sebep olan politikalarına yönelik eleştiri mahiyetinde bir yorum farklılığı söz konusudur. Partiler arasındaki farklılığın somutlaştığı nokta ise laiklik ve devletçilik yorumlarında belirgindir. DP, laikliğin din aleyhtarlığı olarak gösterilmesinin ve dini özgürlükleri kısıtlayıcı olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını, devletin din karşısındaki tarafsızlığının bir ifadesi olarak tanımlanması gerektiğini savundu. Devletçiliği ise devletin özel teşebbüsün önünü açması olarak yorumladı ve devletin serbest piyasaya karışmaması gerekliliği üzerinde durdu (Albayrak, 2004: 622-675).

DP, hızlı bir şekilde teşkilatlanma yoluna giderken bazı yerlerde CHP'li yöneticilerin çıkardığı güçlükler ve karşı propagandayla da mücadele etti. Cumhurbaşkanı İnönü, DP'nin halk tarafından kabulünün daha da artmasının önün geçmek için erken seçime gitme kararı aldı. Sonuçta 1947 yılında yapılması gereken seçimler erkene alınarak Temmuz 1946'da yapıldı. Seçim öncesi DP'nin elini zayıflatmak için CHP daha popülist bir söyleme yönelerek farklı alanlarda reformlar gerçekleştirdi. Bu noktada örneğin iktidarın basın üzerindeki kontrolünü sağlayan basın kanunu kaldırıldı. Çıkarılan af kanunu ile basın suçları affedildi. Köylülerin lehine olacak şekilde toprak kanunu çıkartıldı. Üniversitelere özerklik veren yasa kabul

[4]Bu son görüşmede Cumhurbaşkanı İnönü, DP lideri Bayar'a "*Dış Politika, Laiklik ve Köy Enstitüleri*" konusunda bir ayrılık olup olmadığını sormuş, kendisinden "*yok*" cevabı aldığında "*O halde, tamam…*" diye karşılık vermiştir. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950),** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s. 81.

edildi. İşçilerin çalışma haklarını gözetmek amacıyla Çalışma Bakanlığı kuruldu (Talas: 1992, 127) Bununla birlikte Cumhurbaşkanı İnönü, muhtemelen liberalleşmenin daha kontrollü bir biçimde devam etmesi ayrıca egemen yapının kurucu unsurları ve dayanaklarını rencide etmekten kaçınmak için Recep Peker'i Ağustos 1946'da başbakanlığa getirdi (Kahraman, 2012: 219).

CHP'nin erken seçim hamlesine ve popülist bir söylemle gerçekleştirdiği reformlara rağmen, henüz ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlamadan seçimlere giren DP beklenenin ötesinde bir başarı elde etti. Açık oy, gizli tasnif ilkesine dayanan ve katılımın %85 oranında gerçekleştiği 21 Temmuz 1946'daki seçimlerde 465 milletvekilliğinden 395'ini CHP, 64'ünü DP ve 6'sını bağımsızlar kazandı (Karpat, 1996: 143-144). Böylece 1946 seçim sonuçları ile birlikte ilk defa TBMM'de bir muhalefet partisi faaliyet göstermeye başladı. Meclis bundan böyle iktidarı meclis kürsüsünde eleştiren muhalefet partisi üyelerine tanıklık edecekti.

DP, ilk büyük kongresini 1947'de gerçekleştirdi. Bu kongrenin en önemli yanı partinin yönetici kadrosunun yenilenmesi ve Hürriyet Misakı isimli belgenin ilanı oldu. Anayasadaki antidemokratik maddelerin değiştirilmesi, yeni bir seçim kanununun yapılması, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması, idarenin tarafsızlığı taleplerini içeren belge, DP'nin CHP iktidarına yönelik muhalefetinin esaslarını belirledi (Çavdar, 2013: 464-465). DP, ilan edilen maddelerin yerine getirilmemesi durumunda sine-i millete döneceğini belirtti.

Diğer taraftan DP ile CHP arasındaki mücadele tehlikeli bir boyut kazandığında Cumhurbaşkanı İnönü bu gerginliği düşürmek ve uzlaşı ortamını sağlamak için Başbakan Recep Peker ve DP lideri Celal Bayar ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmeler sonucunda İnönü 12 Temmuz Beyannamesini kamuoyu ile paylaştı. Muhalefetin taleplerinin dikkate alındığını gösteren beyannamede, İnönü temelde demokrasiden ve çok partili sistemden artık geri adım atılmasının mümkün olmayacağını vurguladı (Eraslan: 2001: 141-157). Bu doğrultuda beyanname tek parti iktidarını devam ettirmek isteyen Peker'in istifasına neden olurken, İnönü'nün de demokratik rejim konusundaki kararlılığını ortaya koydu.

DP'nin iktidara yönelik muhalefetinin sert olduğu noktalardan biri de mevcut seçim kanunu oldu. Hasan Saka hükümeti döneminde yeniden gündeme gelen seçim kanununa ilişkin olarak DP bir kanun taslağı

hazırlayarak TBMM'ye sundu. Uzun bir tartışmanın ardından CHP iktidarı muhalefet partilerinin görüşlerini de dikkate alarak hazırladığı yeni seçim yasası tasarısını 17 Aralık 1949 tarihinde TBMM'ye sundu. TBMM'de görüşülen tasan 16 Şubat 1950'de kabul edilerek yürürlüğe girdi. Yeni seçim kanunu gizli oy, açık sayım ve çoğunluk sistemi ilkesine göre hazırlandı. Ayrıca seçimlerin yargı güvencesi altında yapılması için Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) kurulmasına karar verildi (Dokuyan, 2013: 323-328). DP, dört yıllık muhalefet döneminde yürüttüğü etkili muhalefetle hem halkı kazandı hem de istediği yasal değişiklikleri iktidara kabul ettirdi. Sonuçta DP'nin yürüttüğü bu muhalefet biçimi ve elde ettiği kazanımlar onu iktidara taşıyan dinamikler olarak tarihe geçti.

Bu şartlar altında gidilen 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden DP oyların %53,35'ini alarak, meclisteki 487 üyelikten; 408'ini kazandı. CHP oyların %40'ını alırken ancak 69 milletvekilli çıkarttı. Millet Partisi (MP) ise, önemli bir varlık gösteremedi ve meclise sadece 1 milletvekili sokabildi (Anadol, 2004: 64). Bu seçim sonuçları ülkede 27 yıllık CHP dönemini bitirirken DP dönemini de başlatıyordu.

İktidar Dönemi (1950-1960)

İktidar - Muhalefet İlişkileri

DP çoğunluğuna sahip TBMM'nin yaptığı ilk işlerden biri, DP lideri Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı seçmek oldu[5]. Cumhurbaşkanı seçilen Bayar DP'nin genel başkanlığını ve Başbakanlık makamını halka yakın gördüğü Adnan Menderes'e verdi. Dörtlü Takrire imza koyan diğer iki isimden Koraltan Meclis Başkanlığına gelirken Köprülü de Dışişleri Bakanlığına getirildi. Bu isimlerden sadece Köprülü ilerleyen süreçte koltuğunu kaybederken diğerleri on yıllık dönemde yerlerini korudu.

[5]Seçimlerden (14 Mayıs 1950) sonra DP içinde Ali Fuat Cebesoy, Halil Özyörük, Reşat Belger'in isimleri Cumhurbaşkanı adayı olarak basında ve parti kulislerinde geçti. Ancak DP grup toplantısında yapılan oylamada 379 oyun 345'ini alan Celal Bayar partinin adayı oldu. Seyfi Öngider, **Çankaya'nın Bütün Adamları,** İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2006, s. 71; Bayar'ı cumhurbaşkanı seçen DP'lilerin bazıları "*2000 yılına kadar iktidarda kalacaklarını*" söyleyecek kadar mutlu iken, bazıları da "*İnönü'nün sınır dışı edilmesini*" önerecek kadar coşkulu ve öfkeliydiler. Ensar Yılmaz, **Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1945-1950),** İstanbul: Birey Yayıncılık, 2008, s. 368.

Menderes Hükümeti, seçimden iki hafta sonra okunan programla TBMM'den güvenoyu aldı. Bununla birlikte yeni hükümet programının TBMM'de görüşülmesi sırasında, Başbakan Menderes'in konuşmasına dönük muhalefete söz hakkı verilmemesi üzerine CHP salonu terk etti. Bu gelişme gelecekteki iktidar – muhalefet ilişkisi açısından işlerin iyi gitmeyeceğini ortaya koyan bir göstergeydi[6]. Bununla birlikte, DP ve CHP'nin hemfikir oldukları tarafları fazla, anlaşmazlık konuları çok azdı. Ancak, on yıllık süreçte iki parti arasındaki ilişkinin biçimi her geçen zaman çekişmenin şiddetini arttırdı. Sonuçta bu dönem, Türk siyasal hayatına muhalefete tahammülsüzlük ve yıkıcı muhalefet anlayışını hediye etti. Bunun temel sebebi ise aynı kaynaktan beslenen DP ve CHP'nin tek parti dönemi anlayışını devam ettirme noktasında aynı kararlılığı göstermesi idi.

Dönem boyunca DP kendini, Millî İradenin tek temsilcisi olarak gördü. DP'nin kendi icraatlarının meşruluğunu, milletin ortak görüşü ya da isteği olduğuna inanılan "*millî irade*" de bulma anlayışı, devlete ait tüm kurumların iktidarın emrinde olduğu sonucunu ortaya çıkardı. DP döneminde sık sık tekrarlanan bu anlayış, CHP'nin mal varlıklarına el konulması ayrıca Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasına kadar gitti (Bora, 2015: 338-339; Erdoğan, 2016: 128; Ahmad, 2010: 68; Karataş, 2020; 107-152).

Buna ek olarak DP'nin muhalefet döneminde parti içinde yaşanan ayrılıklar sonrası kurulan Millet Partisi (MP) 24 Ocak 1954'te iktidarın isteği ile Ankara Üçüncü Sulh Ceza Mahkeme tarafından dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatıldı[7]. Bu gelişme iktidarın muhalefete yönelik tutumlarının sadece CHP'yle sınırlı olmadığını ortaya koydu.

DP, 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerden iktidar olarak çıktı. Genel oyların %57,6'sını alan DP, TBMM'deki milletvekili sayısını 502'ye

[6]Benzer bir gelişme, 1946'da Peker Hükümetinin bütçe görüşmeleri sırasında DP lideri Menderes'in konuşması sırasında yaşanmış ve DP'liler CHP'nin tutumunu parlamento geleneklerine aykırı bularak TBMM'yi terk etmişti. Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950),** İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 247-255; Mehmet Ali Birand – Can Dündar – Bülent Çaplı, Demir Kırat Bir Demokrasinin Doğuşu, İstanbul: Can Yayınları, 2016, s. 52-53.
[7]Erdoğan Teziç, 100 Soruda Siyasi Partiler, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, s. 276; MP'nin kapatılma sürecinde partinin lideri Osman Bölükbaşının Başbakan Menderes'e "*Diktatör, ha şöyle kararını açıkla*" şeklinde seslenmesi oldukça anlamlıdır. Deniz Bölükbaşı, Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s. 46.

çıkardı. Buna karşılık, CHP söz konusu seçimlerde oylarını %35,4'e düşürürken, mevcut milletvekili sayısı da 31 oldu (Günal, 2009: 126). 1954 seçimlerinin Başbakan Menderes'e dolayısıyla da DP'ye dönük en önemli sonucu geçmiş dört yılda yapılan icraatlarının millet tarafından onaylandığı inancını pekiştirmesi oldu. Seçimlerden sonra meclis üstünlüğünü artıran DP, beklenilenin aksine muhalefete dönük sert önlemleri hayata geçirdi[8]. Bunlar muhalefet partilerinin seçimlerde karma liste oluşturmalarının önüne geçme, muhalefet partilerinin devlet radyosundan yararlanmalarını engelleme, devlet memurlarını (Hâkim, Profesör vb.) geçici olarak görevden alma ve erken emekli etme yetkisini hükümete veren kanunun kabul edilmesi oldu (Çaylak, 2010: 208). Baskıcı olarak nitelenebilecek bu uygulamaların temelinde ekonomik göstergelerin bozulması vardı. Muhalefet için "*kriz*" olarak nitelenen ekonomik sorunlar, hükümet açısından kolay çözülebilecek önemsiz konulardan birisi idi.

Kıbrıs Sorunu, 1955 yılında Türk dış politikasının ana konusunu oluşturdu. Başbakan Menderes bu konuyu, popülist söylemle kendi eksikliklerini kapatmak için kullanırken, muhalefet ise "*millî mesele*" olarak nitelediği bu konunun iç politikanın konusu haline getirilmemesini savundu. Ancak, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşme eğilimine bir tepki olarak 6-7 Eylül'de İstanbul'da başlayan kitlesel olaylar, beklenmedik bir durum kazandı. Başbakan Menderes'in olayları yatıştırmak için sıkıyönetim kararı alması dönemde ülkeyi zorda bırakan bir gelişme oldu. Olayların DP'ye dönük bir başka önemli sonucu parti içindeki muhaliflerin partiden ayrılarak liberal demokrat çizgiye sahip Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmaları oldu (Çakmak, 2016: 211)

1956 yılıyla birlikte ekonomik göstergelerin daha da bozulması, ülkeyi erken seçine soktu. Başbakan Menderes, ülkede istikrarı sağlamak için sonunda erken seçim kararı aldı. 27 Ekim 1957'de gerçekleşen erken genel seçimlerde DP yine sandıktan tek başına iktidar olabilecek oyu aldı. Ancak 1954 ve 1957 seçimlerinden farklı olarak, bu seçimlerde ilk defa DP'nin oy oranı %50'nin altına inerken 424 milletvekili kazandı. Bu durum, DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra öne çıkardığı millî irade

[8]CHP üç ilde (Malatya, Konya ve Sinop), MP ise bir ilde (Kırşehir) çoğunluk sağlayabilmiş, geri kalan bütün illerde DP kazanmıştı. Menderes Hükümetinin ilk işlerinden biri, muhalefete oy vermek olan illeri cezalandırmak olmuş; Malatya ikiye bölünerek içinden Adıyaman çıkarılmış, Kırşehir ise ilçeliğe düşürülmüştür. Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", **Çağdaş Türkiye (1908-1980),** C: 4, (Yay. Yön.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s.181.

anlayışını "*zaafa*" uğrattı. Seçimlerde CHP ise, oylarını %41,4 oy alırken, TBMM'deki milletvekili sayısı 178 oldu (Karpat, 2012: 119-120).

Seçim sonrasında siyasî baskı ve ekonomik sıkıntı devam etti. Ağustos 1958'de Menderes Hükümeti ekonomide bir istikrar programı uygulama kararı aldı. Program gereği Türk Lirası, ABD Doları karşısında devalüe edilirken, Batılı devletlerden istenen kredi sağlanamadı. İçeride bunlar olurken dışarıda ise 14 Temmuz 1958'de halkın desteğiyle Irak'ta gerçekleşen askerî müdahale, DP'yi muhalefete dönük daha sert önlemler almaya itti. Başbakan Menderes için muhalefetin tutumu saldırgandı ve gerekirse kovuşturmaya kadar varacak ileri tedbirler almak kaçınılmazdı. Sonuçta Menderes, CHP'lilerin kurmakta olduğu "*kin ve husumet cephesine*" karşı "*Vatan Cephesi*" kurulmasını istedi[9]. Bu kampanya gerçekçi olmadığından sonucu başarısızlık oldu.

Artık TBMM'de iktidar-muhalefet arasında kavgaya varan gerginlikler yaşanmaya başladığında muhalefet önlem olarak faaliyetlerini TBMM dışına kaydırdı. Bu doğrultuda CHP, Nisan 1959'da Ege illerini kapsayan bir propaganda gezisi düzenledi. Bu geziyi, CHP lideri İnönü'nün Büyük Taarruz'da Yunan Başkomutanı Trikopis'i esir aldığı Uşak'tan başlatması DP'lilerin tepkisini çekti. DP'nin kalelerinden biri sayılan Uşak'ta İnönü'nün gelişi karşı gösteriye dönüştü. Öyle ki çıkan olaylar sırasında İnönü başından taşla yaralandı. İlerleyen süreçte "*Uşak Olayı*" olarak anılacak bu gelişme sonrası iktidar-muhalefet ilişkileri geri döndürülemez bir hal aldı.

Politik durumu normalleştirmek ve iktidarla muhalefet arasında olumlu bir ilişki kurmak, bu sıralarda daha da zorlaştı. Nisan 1960'da, CHP lideri İnönü, görünürde partisinin il kongresine katılmak üzere Ankara'dan Kayseri'ye trenle yola çıktı. İnönü'nün treni Kayseri'nin 40 km dışında yetkililerce durdurulup, kendisinden Ankara'ya geri dönmesi istendi. İnönü, bu teklifi kabul etmedi ve yaklaşık dört saatlik bir gecikme sonunda Kayseri'ye girmesine izin verildi. Menderes'e göre CHP ve lideri, komplocu yaklaşımlar sergilemekte idi. "*Kayseri Olayı*" diye bilinen bu olaydan bir gün sonra, DP Meclis Gurubu, muhalefeti bir askerî ayaklanma

[9]Vatan Cephesi ile ilgili Bkz.; Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi,** İstanbul: Boyut Yayınları, 2010; Yasemin Doğaner, "Vatan Cephesi", **Türkiye'nin 1950'li Yılları,** (Haz.) Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 177-191.

düzenlemekle itham etti. Ayrıca muhalefetin faaliyetleri ile ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak için Meclis Tahkikat Komisyonunun kurulmasını istedi (Karataş, 2021: 61-64).

DP'nin, muhalefetin kanunî sınırları zorladığına ilişkin iddialarını soruşturmak için Meclis Tahkikat Komisyonu 18 Nisan 1960 tarihinde kuruldu. Tamamı DP'lilerden oluşan ve olağanüstü yetkilerle donatılan bu komisyonun tarafsız olması çok da mümkün değildi. CHP ve diğer muhalefet partilerinin anayasaya aykırı gördüğü bu komisyona, gazeteleri toplatma, basına sansür getirme ve komisyonun çalışmasına engel olanlara hapis cezası verme yetkisi verildi (Yücel, 2001: 144). CHP lideri İnönü, TBMM'nin bu kararını sert bir şekilde eleştirince, kendisine Meclis görüşmelerine 12 oturum katılmama cezası verildi.

Tahkikat Komisyonunun incelemeleri orduya yöneldiğinde, ordu içindeki darbe heveslisi cuntalar harekete geçme kararı aldı. Buna ek olarak 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşü, hükümeti olumsuz yönde etkiledi. Bu gösteriler, muhtemel bir soruşturmada kendi kimliklerini ortaya çıkarabilecek darbeci subayların daha hızlı hareket etmelerine sebep oldu. Sonunda 27 Mayıs sabahı Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in DP hükümetini devirdiklerini kamuoyuna duyuran darbe bildirisini radyodan okumasıyla Menderes dönemi kapandı (Erer, 1963: 9).

Sonraki süreçte Türkiye'de 27 Mayıs'la ilgili iki farklı görüş ortaya çıktı. Bunlardan ilkine göre, demokrasi dışı uygulamalara girişen DP hükümetine karşı demokratikleşmeyi sağlayan meşru bir darbe idi. İkincisine göre ise, seçimle iş başına gelen iktidarı deviren ve kendisinden sonraki darbelere de yol açarak demokrasinin kökleşmesini önleyen bir darbe idi[10].

[10]Bu bakış açısını örneklendirmek gerekirse DP geleneğinin önemli ismi Demirel'e göre 27 Mayıs "*halkın elinden devleti alma hareketi*" iken İnönü sonrası CHP'nin liderlik koltuğuna oturan Ecevit'e göre ise bir "*halk hareketi*" idi. Mehmet Altan, Darbelerin Ekonomisi, Hemen Kitap, İstanbul, 2006, s. 67-96.

DP İçindeki Anlaşmazlıklar

Seçimlerden sonra DP'nin meclis grubu tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Bayar'ın partinin liderliğini ve Başbakanlık noktasında tercihini Adnan Menderes'ten yana kullanması daha yolun başında parti içinde kırgınlıkların oluşmasına neden oldu. Fuat Köprülü gibi nüfuzu güçlü kişiler tercihin kendilerinden yana kullanılacağı beklentisi içerisindeydiler (Demirel, 2011: 105-106).

Başbakan Menderes ilk hükümet listesini, parti içi dengeleri çokta gözetmeden oluşturdu. Liste ortaya çıktığında bakanlar kurulunun yarısından fazlasının parti içinde tanınırlığı oldukça düşük teknokrat isimlerden oluştuğu görüldü. Bununla birlikte ilerleyen süreçte taşra nezdinde güçlü isimler birer birer kabineye alınırken bu durum Menderes'in parti içindeki yerini daha da sağlamlaştırdı.

DP lideri Menderes, parti içindeki konumunu ve taşra teşkilatları üzerindeki denetimini güçlendirmesi için kongrenin desteğine önem verdi. DP, kuruluşundan iktidara gelmesine kadar geçen dört yıllık muhalefet döneminde iki büyük kongre yaparken on yıllık iktidarı boyunca da iki büyük kongre yaptı. DP'nin iktidar dönemindeki ilk kurultayı, 15 Ekim 1951'de 1160 delegenin katılımıyla gerçekleşti. Ülkenin esas davasının "*millî kalkınma*" olarak belirlendiği kongrede, parti programı aynen kabul edilirken, tüzükte birkaç noktada değişiklik yapıldı. Bu değişikliklerden kayda değer olanı, milletvekillerinin il idare kurulu başkanlığı yapamamaları kararı idi (Sunay, 2010: 174). Diğer taraftan gerek muhalefet döneminde gerekse de iktidar döneminde gerçekleşen DP kongrelerinin kayda değer en önemli yanı, süre ve konu sınırlaması getirmeksizin delegelere söz hakkı tanınması oldu.

DP lideri Menderes kongreden sonra, 1954 genel seçimlerine kadar partisinin taşra teşkilatlarında kendisine bağlı ve sadık adayları yerleştirmeye öncelik verdi. Bununla birlikte 1955 yılıyla birlikte kötüleşmeye başlayan ekonomik göstergelerin etkisiyle DP içindeki muhalifler hükümet politikalarını daha açık bir şekilde eleştirmeye başladı. Parti içinde asıl sorun, sıradan bir vatandaş için çokta bir anlam ifade etmeyen gazetecilere iddialarını mahkemede "*ispat hakkı*" verecek düzenlemeyi içerecek basın kanunu değişikliği çalışmaları sırasında yaşandı. Basına ispat hakkı tanımaktan yana olan muhalifler parti genel kuruluna bu yönde bir değişiklik önerisi sundu. Kendilerinden önerinin geri çekilmesi istenildiğinde

muhaliflerin tavrı olumsuz oldu. Bunun üzerine muhalifler DP Disiplin Kurulu tarafından partiden ihraç edildi. Kısa süre sonrasında on kişi daha partiden istifa yoluyla ayrıldı. Bu koşullarda 15 Ekim 1955'te toplanan DP'nin Dördüncü Büyük Kongresinde Menderes'in liderliği pekiştirilirken, 27 Mayıs'a kadar geçecek süreçte DP Büyük Kongresi toplanmadı (Şeyhanlıoğlu, 2011: 212).

Dördüncü Büyük Kongrede, delegelerin eleştirileri parti tüzüğünün uygulanmamasına dönük oldu. Delegelerin eleştirisinin üç noktada toplandığı görüldü. Bunlar: büyük kongre iki yılda bir düzenlenmemesi, genel idare kurulunun veto yetkisine sahip olması ve delege sayısının sınırlandırılması idi. Dört gün süren bu kongrede, daha öncekilerden farklı olarak kongrenin son günü değil, ikinci gününde genel başkan ve idare kurulu üyelerinin seçimi yapıldı. Kongrenin son günü temenni mahiyetinde olmak üzere kabul edilen önergede, partiden ayrılanların milletvekili sıfatının da kaldırılmasını sağlamak üzere bir kanun çıkarılmasının istenmesi tartışmaya yol açtı. DP lideri Menderes'in de "*Partiden çıkanlar kuyruklarını bu partinin içindeki bırakmış ve kuyruk harekete gelmiş ise onu da kesip atacağız*" (Burçak, 1998: 350) diyerek destek verdiği bu öneri, başta genel başkan olmak üzere parti üst yönetiminin milletvekilleri üzerindeki baskısını artırması anlamına geliyordu.

Diğer taraftan 1957 genel seçimlerinden önce DP lideri Menderes'e karşı olan milletvekillerinin bir kısmı partiden ayrılırken taşra teşkilatlarından gelen çeşitli baskılar da parti genel merkezi tarafından etkisizleştirildi. Bundan sonra Menderes'in partisinde kişisel muhalefet dışında karşılaşacağı sorun yok gibiydi. DP'nin iktidar olduğu on yıllık süreçte parti üst yönetiminin temel yönetim anlayışı, taşra teşkilatlarının desteğini sağlamak için parti üzerindeki denetimi kurmak şeklinde oldu.

DP'nin Ekonomi Politikaları

DP iktidara geldiğinde devlet mülkiyeti ve serbest girişime dönük öncelik sonralık sıralamasında, ikincisine yönelik bir dizi ekonomik düzenleme zaten yapılmış durumdaydı. Dolayısıyla daha önce yapılanlar on yıllık iktidar döneminde DP'nin iktisat politikasının temelini oluşturdu (Buğra, 1999: 71-72). Daha öncede ifade edildiği gibi CHP ve DP'nin programlarına bakıldığında, ekonomi anlayışında çokta bir fark olmadığı açıktı. Bununla birlikte DP, süreçte uygulamalarıyla geçmişten açık bir

şekilde kopmuş ve şartlar elverdiği ölçüde liberal politikaları hayata geçirmişti.

Başbakan Menderes, bazı kanunî düzenlemelerle özel sektörü desteklemeye istekliydi. Buna karşılık yerli iş adamları ve sanayiciler henüz gelişmemiş bir toplumsal sınıfı temsil ettiklerinden kendilerine sunulan devlete ait teşekkülleri satın almada ve yeni sanayi yatırımlarını genişletmede kendilerinden beklenen rolü yerine getiremediler (Zürcher, 2012: 327-330). Bu nedenle, özel sektörün büyümesi DP'nin iktidar yıllarında beklenenden yavaş oldu. Sonuçta, ticaretle uğraşan girişimci gruplardan beklediğini alamayan hükümet, ülke sanayini büyütmek için yüzünü tekrar devlet sektörüne döndü. Özellikle enerji, haberleşme ve ulaşım alanlarında kendini gösteren devlet yatırımları, Atatürk döneminde hayata geçirilen devletçi uygulamalara geri dönüş anlamına geliyordu (Yıldız, 2019: 90-93). Bu anlamada 1950'den önce 11; 1950-1960 döneminde 17 Kamu İktisadî Teşekkülünün (KİT) kurulması dikkate alındığında devletçi anlayışta belirgin bir kırılmadan çok, bu yöndeki politikanın devam ettiği söylemek mümkündür.

Diğer Taraftan DP, başlangıçta yerli girişimciler sınıfından umduğunu bulamayınca yabancı sermaye yatırımlarına yöneldi. Ülkenin zenginlik kaynaklarını daha hızlı bir şekilde üretime açmanın yolunun yabancı sermaye ile mümkün olacağı düşünüldü. DP'liler iktidarının daha dördüncü ayında, devlet tekelinde olan petrol gibi kaynaklar dâhil olmak üzere enerji kaynaklarının ve madenlerinin işletilmesinde, ulaştırma alanlarında ve diğer altyapı yatırımlarında yabancılara kolaylıklar sağlayan "*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*"nu çıkarttı (Kocabaş, 2011: 191-195). Bununla birlikte söz konusu kanunla sağlanan teşviklere rağmen yabancı yatırımlar, ülkenin kalkınmasına yeterli katkıyı sağlayacak boyutlara ulaşamadı.

Bununla birlikte DP'nin ekonomide asıl gelişme stratejisi tarıma dayanıyordu. İnsanlarının üçte ikisi toprakta çalışan ve milli gelirin yarısından biraz fazlasını tarımdan sağlayan bir ülke için bu durum çok da anlamsız değildi. Hükümet, tarımda köklü değişikliğe yol açabilecek uzun süreli bir politika yerine, kısa sürede gerçekleşebilecek hızlı üretimi tercih etti. Üretimdeki değişimi etkileyen başlıca faktör, tarımdaki makineleşme, özellikle traktör kullanımı oldu. İşlenmemiş toprakların tarıma açılmasına imkân veren traktörler ekili alanları DP iktidarının son yılında neredeyse iki katına çıkarttı. Tarıma odaklı fon kullanmaya izin veren Marshall Yardımları

da tarım makinelerinin ülkeye girişini kolaylaştırdı. Motorlu taşıtlar ile ürünlerin pazara ulaşımını kolaylaştıran karayolları sayesinde, köylüler zenginleşti. DP'nin on yılı kırsal kesim için "*altın yıllar*" olarak anıldı (Yerasimos, 1992: 185). Toprak reformu konusunda DP, geniş toprak sahipliğini koruyan mülkiyet rejimini büyük ölçüde korudu. Bu politikanın bir sonucu olarak yeterli toprağı olmayan köylüler ise ya tarımda "*emekçi*" oldu ya da işgücü fazlalığından kentlere göç etmeye başladı. DP döneminde başlayan kentlere göç olgusu da ilerleyen süreçte başta İstanbul ve Ankara olmak üzere sanayinin olduğu şehirlerde gecekondulaşma ve buna bağlı konuları toplumun gündemine getirdi (Yıldırmaz, 2015: 541-563; Berkan, 2014: 38).

Gerek dönemde gerekse de 27 Mayıs sonrası süreçte Başbakan Menderes'e dönük yöneltilen en ciddi eleştiri, iktisat idaresinde uzun vadeli perspektifin olmaması oldu. Öyle ki 27 Mayıs darbesinden sonra askerî rejimin ilk işlerden biri Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DPT) kurmak oldu (Özcan, 2017: 179-204). DP iktidarının ilk dört yılında ortalama %13 oranında bir büyüme yaşandı. Ancak 1954'te büyüme oranı farklı sebeplerin etkisiyle %10'a geriledi. Dönemin sonunda ise bu oran %4'e düştü. Daha önce ifade edildiği gibi dönemin başındaki hızlı büyüme tarım alanında yaşanan makineleşme ile ilgili idi. 1953'ten itibaren tarım sektörüne dönük iyileştirici iktisadî politikalar, DP'nin siyasette önemli etkiye sahip köylü kesimini bir "*seçmen kitlesi*" olarak gördüğünü ortaya koyuyordu (Turgut, 1991: 188). Başbakan Menderes bu kitleye dönük sübvansiyon, ürünleri pahalı fiyata satın alma, ucuz tarım kredisi, tarıma dayalı gelirlere vergi muafiyeti gibi bazen şartları zorlayarak gerçekleşen popülist politikalara yol yöneldi (Özcan, 2015: 39-67).

Diğer taraftan devlet gelirlerinin azalmasına yol açan bu politika, özellikle devlete bağımlı sabit gelirli memurları olumsuz yönde etkiledi ve kentli muhalefet her geçen gün arttı. 1954 yılıyla birlikte başlayan ekonomik durgunluk karşısında hükümet çıkartacağı sert kanunlar ve çeşitli tedbirlerle güveni yeniden sağlamayı hedefledi. 1956'da fiyatları narh uygulamasıyla denetlemeyi amaçlayan "*Millî Koruma Kanunu*" TBMM'de kabul edildi. Bu süreçte Türkiye ekonomisi, karşılıksız verilen veya satın alınan traktör ve başkaca araç ve makinelerin yenilenmesi, onarılması ve yedek parça için ABD'ye bağımlı hale gelmişti. 1958 yılının ikinci yarısında, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejik konumundan da büyük ölçüde yararlanılarak sağlanan dış kredi ile ödemeler dengesi geçici olarak toparlanabilse de

beklenen istikrar oluşmadı (Toker, 1991: 147). Dönemin sonuna gelindiğinde, hükümetin ekonomi üzerindeki denetiminin oldukça zayıf bir hal aldığı ortaya çıktı.

DP'nin Dış Politikası

Türkiye-ABD arasında ikili ilişkiler DP'nin muhalefet döneminde gelişmeye başladı. Özellikle ABD'nin Truman Doktrini (1947) çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a yönelik mali yardımlarının yanı sıra Batı Avrupa ülkelerini kapsayan Marshall yardımlarına (1948) Türkiye'yi de dâhil etmesi Türkiye-ABD ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini sağladı. ABD'nin ilişkileri geliştirmek istemesinin en önemli nedeni Sovyetleri çevreleme politikasının bir parçası olarak Türkiye'yi Batı Blokuna dâhil etmek istemesi idi (Okan, 1978: 1132-146). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iktidarda olan CHP hükümetleri de bu bakış açısına sahipti. DP iktidara geldiğinde Menderes hükümetinin programında da dış politika ile ilgili olarak ABD ve diğer Batı ülkeleriyle kurulan dost ve yakın ilişkilerin devam edeceği özellikle vurgulandı (Özcan, 2015: 97-133). Bu vurgunun bir gereği olarak Türkiye'nin Batı Blok'unun savunma örgütü NATO'ya girmesi DP iktidarı döneminde gerçekleşti.

NATO, 4 Nisan 1949 tarihinde ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri tarafından Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya dönük etkisini kırmak için kuruldu. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ile ilişkilerini geliştiren ve Batı Blokuna yanaşan Türkiye de yeni kurulan bu organizasyona katılmak istedi. Bu doğrultuda katılım için iki kez başvuruda bulundu. Ancak örgüte katılımı İngiltere, Norveç, Danimarka ve Belçika gibi ülkelerin muhalefetiyle karşılaştı. Buna rağmen hükümetler NATO üyeliği hedefinden vazgeçmeyerek bu yönde diplomatik girişimlerini sürdürdü. Bu süreçte Kuzey Kore-Güney Kore arasında başlayan savaş Türkiye için dönüm noktası oldu. BM Genel Sekreteri Kore'deki savaşla ilgili olarak üye ülkelerden savaşa katılmaları talebinde bulundu. Bu talebe ilk olarak ABD ikinci olarak Türkiye olumlu cevap verdi. Bu kararıyla Türkiye BM üyesi olarak Kore savaşına katılırken ABD'den sonra savaşa en çok asker gönderen ikinci ülke oldu. Başbakan Menderes'in Kore savaşına asker göndermesinin arkasındaki temel sebebin daha önce iki kez başvurulduğu halde reddedilen NATO üyeliğine kabul edilmek olduğu söylenebilir. Sonuçta Kuzey Atlantik Antlaşması ve Protokolünü kabul eden Türkiye 16 Şubat 1952'de resmi olarak NATO üyeliğine kabul edildi (Armaoğlu, 2010: 625; Gerger, 2012: 84).

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası açısından gerçekleşen bir diğer önemli olay ise Balkan Paktı oldu. 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Paktının amacı adı zikredilen ülkeler arasında dostluk ve iş birliğini geliştirmekti. Taraflar birbirlerinin aleyhinde olacak ittifaklara girmeyeceklerini belirterek bir anlamda Sovyetler Birliği'nin Balkanlardaki yayılmacılığını önlemeye dönük de niyet beyanında bulunuyordu (Bağcı, 2019: 100-101).

NATO üyeliği ve Balkan Paktı Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin de olumlu yönde gelişmesine hizmet etti. Ancak Kıbrıs sorununun gündeme gelmesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi. Kıbrıs sorununun temelinde adanın hukuki statüsü konusu bulunuyordu. Yunanistan hükümeti Kıbrıs'ı ilhak etmek isterken Kıbrıs'taki Rumlar da Yunanistan'a katılmak için çalışmalar yürütüyordu. Başlangıçta Kıbrıs'taki gelişmeleri İngiltere'nin bir iç meselesi olarak değerlendiren Menderes hükümeti, Yunanistan'ın girişimleri karşısında Kıbrıs'ın geleceği konusunda Türkiye'nin taraf olacağını açıkladı. Türkiye bundan sonra Kıbrıs üzerinde hak iddia eden bir politika izlemeye başladı. İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakması durumunda Türkiye'nin askeri seçenek hakkını kullanacağı taraflara iletildi. Önceleri Kıbrıs'ta mevcut durumun devamı konusunda ısrarcı olan hükümet sonraki yıllarda Kıbrıs konusunda aktif bir politika izleyerek adanın Türkler ve Rumlar arasında taksim edilmesini savunan bir politika değişikliğine gitti (Türkmen, 2017: 558-565).

Kıbrıs sorunu iç politikada da hararetli tartışmalara neden oldu. Özellikle Kıbrıs'taki Rumların Türklere yönelik şiddet içeren saldırıları kamuoyunda tepkilerin oluşmasına sebep oldu. Bu süreçte Menderes Hükümeti, Türk-Yunan ilişkilerinin zedelenmemesi için kamuoyunu sakinleştirmeye çalıştı. Ancak basının hükümetin bu tavrını eleştirmesi üzerine hükümet, Kıbrıs konusunda açıklama yaparak gelişmeleri yakından takip ettiğini açıkladı.

Diğer taraftan, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ve bazı öğrenci toplulukları sürekli eylemler yaparak Kıbrıs konusunu Türk kamuoyunun gündeminde tuttu. Kamuoyunun Kıbrıs'taki gelişmeler karşısında hassaslaştığı bu dönemde, 6 Eylül 1955 tarihinde, asılsız bir gazete haberi sonrasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de kitleler sokağa çıktı. Özellikle İstanbul'da sokaklara taşan kitleler Rumlara ait iş yeri, ev, kutsal yerlere saldırdı. "*6-7 Eylül Olayları*" olarak bilinen bu olayların kontrol edilememesi üzerine askerin müdahalesi sonrasında asayiş sağlandı.

Sıkıyönetim ilan edilerek sokağa çıkma yasağı konuldu. Olaylardan sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik görevinden istifa ederken, İstanbul Emniyet Müdürü, İzmir Valisi ve üç general görevden alındı. Ayrıca olayları kışkırttıkları gerekçesiyle bazı gazeteler de kapatıldı[11].

6-7 Eylül Olayları gerek ülke içinde gerekse de dış politikada Türkiye'yi zor duruma soktu. Olaylar, Kıbrıs sorununun çözümü için İngiltere'nin çağrısıyla Yunanistan ve Türkiye'nin 29 Ağustos 1955'te bir araya geldiği Birinci Londra Konferansı sırasında yaşandı. Kıbrıs sorununa dönük toplantıdan somut bir sonuç çıkmazken Türkiye resmen taraf olarak tanındı. Kıbrıs sorunu ise ancak 1959'da İkinci Londra Konferansında en azından kâğıt üzerinde çözüme kavuşturuldu. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında varılan antlaşmaya göre Kıbrıs bağımsız bir devlet halini aldı. Devlet Rumların ve Türklerin dâhil olduğu ikili bir yönetimle yönetilecek, devletin bağımsızlığı ise üç ülkenin garantisi altında olacaktı (Kösebalan, 2014: 176).

DP döneminin bölgesel ittifaklarından biri de Bağdat Paktının kurulmasıdır. Bağdat Paktı, Sovyetlerin Ortadoğu'daki yayılmacılığını önlemek amacıyla 1955'te Bağdat'ta başta Türkiye ve Irak olmak üzere İran, Pakistan ve İngiltere'nin dâhil olduğu ülkeler tarafından kuruldu. Üye ülkeler arasında askeri, ekonomik ve kültürel işbirliğini içeren Pakt, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının değiştiğini gösteriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte temel prensip olarak belirlenen Ortadoğu'daki gelişmelerden uzak durma anlayışı, Menderes hükümetinin bu adımıyla birlikte değişiyordu. Hükümetin esas amacı ise Ortadoğu'da etkili bir siyasi aktöre dönüşmekti. Bununla birlikte 1959'da Irak'ın Pakttan çekilmesiyle paktın ismi, Merkezi Antlaşma Teşkilatı olarak değiştirilirken teşkilatın merkezi de Ankara'ya taşındı (Balcı, 2017: 117-121).

Menderes hükümeti Batı ile ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesini sağlamak için Sovyetleri çevreleme politikasının uzantısı olarak değerlendirilebilecek Bağdat ve Balkan Paktlarının kurulmasında rol oynadı. Bunun bir sonucu olarak Sovyetler Birliği ile ilişkiler gerginleşti. Ancak Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler 1950'lerin sonlarında iyileşme yoluna girdi. 1960 yılında Başbakan Menderes gelişen ilişkilerin göstergesi

[11]6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili Bkz.; Fatih Akın, **Türkiye'de Azınlık Politikaları (6 – 7 Eylül Olayları),** Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006; Serdar Sakin – Sabit Dokuyan, **Kıbrıs ve 6- 7 Eylül Olayları,** IQ Yayınları, İstanbul, 2013.

olarak Moskova'ya resmi bir ziyaret planladı. Menderes'in Moskova ziyareti ile ilgili olarak Türkiye'nin Batı Blokundan uzaklaşacağına ilişkin iddialar karşısında hükümet NATO ve CENTO'ya uygun politikalar izlenmeye devam edileceğini, bu konuda herhangi bir görüşme yapılmayacağını ifade etme ihtiyacı hissetti. Temmuz 1960'ta yapılaması planlanan ziyaret öncesinde yaşanan 27 Mayıs 1960 darbesiyle sonuçsuz kaldı.

DP'nin Din Politikası

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte din konusu gündelik siyasetin bir unsuru haline geldi. Bu noktada dine karşı bakışını ilk gözden geçiren parti, CHP oldu. İlerleyen yıllarda taviz olarak nitelenecek ilkokul ders programlarına din dersleri konması, imam-hatip kurslarının düzenlenmesi, ilahiyat fakültesi ile tarihi değeri olan kişilerin türbelerinin açılması gibi kararlar alındı (Bila, 2008: 113-114; Toprak, 2000: 315). Görüldüğü gibi DP kendisinde önce CHP tarafından başlatılan dine yönelik politikaları devam ettirdi. DP hükümeti, iktidarının daha ikinci ayında ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanununun ilgili maddesi değiştirildi[12]. Bunu Temmuz'da radyodan Kur'an okunması, Ekim'de, velilerin istediklerini belirten bir mektup vermeleri halinde okullarda din derslerinin okutulması gibi değişiklikler izledi.

DP'nin iktidara gelir gelmez uygulamaya başladığı bu kararlar kısa süre içinde karşı muhalif duyguların açığa çıkmasına ortam hazırladı. Özellikle Atatürk'ün büst ve heykellerinin parçalanması ve başkaca gelişmeler, DP tarafından sınırlı bir tepki olarak açıklanırken CHP içinse

[12]Diyanet İşleri Başkanlığı 18 Temmuz 1932'de ezanın Türkçe okunması uygulamasına geçti. Bu doğrultuda başkanlık ülke genelinde müftülüklere Türkçe ezan metni gönderirken, 4 Şubat 1933 tarihinde Türkçe ezan okunması uygulamasına uymayanların "*kat'i ve şedid*" bir şekilde cezalandırılacaklarını bildiren bir tamim yayınladı. 1939 yılından itibaren hükümet bu kanuna uymayanların para ve hapis cezası ile cezalandırılmaları kararı aldı. 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle iktidara gelen DP'nin ilk gündem maddesini Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması oluşturdu. Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasına dönük DP teklifi TBMM'de DP ve CHP oylarıyla kabul edildi. Görüşmeler sırasında CHP lideri İnönü oylamalara katılmazken çok az sayıda CHP milletvekili "*hayır*" oyu kullandı. Sonuçta Cumhurbaşkanı Bayar tarafından onaylanan kanun 17 Haziran 1950'de yürürlüğe girdi. Bununla birlikte kanun Türkçe ezan okumayı yasaklamadığı gibi Arapça ezan okumayı zorunlu kılmıyordu. Metin Ayışığı, "Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", **Türk Tarihinde Adnan Menderes,** C: 2, Ed. Dilşen İnce Erdoğan vd. , Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın, 2012, s. 548-584.

mevcut düzene tehdit olarak algılandı. CHP dönem boyunca DP'yi Atatürk inkılâplarını korumak hususunda gerekli önlemleri almamakla ve hatta irticaî gelişmeleri teşvik etmekle itham etti. Kendisini daha çok Atatürkçü gören DP, irticai unsurları denetim altına almak konusunda ciddiyetini karşı tedbirler alarak gösterdi. Bunlar arasında en önemlisi, Atatürk'ün büst, heykel ve resimlerini korunmaları için hükümete yetki veren "*Atatürk'ü Koruma Kanunu*" (Koca, 2015: 312-330) oldu.

DP ve CHP 1954 seçimleri sürecinde, istismara kadar giden boyutlarda dini, malzeme yapmışlarsa da bu durum seçim sonucunu etkilemedi. DP, ekonomik göstergelerin iyi olması nedeniyle daha güçlü bir şekilde yeniden iktidar oldu. Başbakan Menderes, 1950'nin ilk yarısında Atatürkçü inkılâpları gözden çıkarmadan dinî özgürlük alanını genişletme stratejisi izledi. Ancak, dönemin ikinci yarısıyla birlikte parti içinde muhalif söylemlerin artması, giderek ağırlaşan ekonomik koşullar sebebiyle destek kaybının başlaması, dini daha açıkça kullanmaya yöneldi (Kaçmazoğlu, 1988: 77). Sonuç olarak DP'nin on yıllık din politikası, dönemdeki diğer siyasal aktörle karşılaştırıldığında CHP'ye göre daha ılımlı tavrı 27 Mayıs sonrası merkez sağ geleneğin din politikasını belirleyen bir davranış kalıbı oldu. Diğer bir deyişle DP'nin ılımlı ve uzlaşmacı laiklik yorumu, kendisinden sonra merkez sağ için yol gösterici oldu.

İktidar– Ordu İlişkileri

CHP 1923-1946 döneminde ülkeyi tek parti olarak yönetti. Bu durum ülkede çok partili hayata geçme kararı alındığında devletin diğer unsurlarında olduğu gibi ordu üzerinde de ciddi bir güç ve saygınlık oluşturuyordu. Bu yüzden DP stratejisini orduyu yanına çekmiyorsa da, karşısına almamak üzerine kurdu. Bu stratejinin bir gereği olarak muhalefet döneminde DP, ordu içinde büyük itibarı olan ve 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yapan Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere, üst düzey askerleri kendi tarafına çekerek CHP lideri İnönü'nün ordu üzerindeki etkisini dengelemeye çalıştı. Ayrıca DP, İkinci Dünya Savaşının başında ilan edilen sıkıyönetim uygulamasını muhalefetin gelişmesine engel oluşturduğunu söyleyerek 1947'de kaldırılmasını sağladı.

DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden güçlü bir halk desteğiyle birinci parti olarak çıktı. Ancak kimi DP'liler CHP'ye hâlâ sadık olarak gördükleri ordunun iktidarı DP'ye vermeyeceği kaygısını taşıyordu (Birgit, 2005: 85). Başbakan Menderes'in hükümetini kurmasından kısa süre sonra ortaya çıkan

ihbar üzerine silahlı kuvvetlerin yüksek komutasında bir tasfiyeye girişildi. Bu tasfiye Genelkurmay Başkanı ve diğer yüksek rütbeli subayları görevden alıp yerlerine siyasî olarak daha güvenilir kişileri getirmeyi amaçladı. Tasfiye gerçekleşmesine rağmen çoğu DP'liye göre, İnönü'nün ordu üzerindeki etkisi devam etmekteydi. Bu etki ortadan kaldırılmazsa komutanlar DP iktidarına tam anlamıyla sadık olamayacaktı (Özdağ, 2004: 23-27; Barlas, 2000: 191). Bu yüzden Başbakan Menderes, ordunun demokratik hayata uygun yapılanması düşüncesini taşıyan Albay Seyfi Kurtbek'i Millî Savunma Bakanlığına (MSB) atadı. Bu atamanın dolayısıyla da ordunun demokratik hayatın gereklerine göre yeniden yapılandırılması projesinin temelinde Türkiye'nin, NATO'ya girmesi vardı Artık ordu içinde, ABD modeli uygulamaya girerken yıllar içinde çok sayıda genç subay NATO eğitiminden geçecekti.

Diğer taraftan DP, ordudan gelecek darbe tehdidine karşı üst düzey komutanlarla iyi ilişkiler geliştirmeyi öncelemesi, alt ve orta rütbeli subaylarda iktidara karşı bir kırgınlığın oluşmasına neden oldu. Bu kırgınlık yüksek enflasyonlu yıllarda alt ve orta rütbeli subayların maddi refahlarındaki gerilemeyle daha da arttırdı. Sonuçta Aralık 1957'de, hükümete karşı komplo kurmakla suçlanan dokuz subayın İstanbul'da tutuklanması ordu içindeki ortamın gerginliğine bir işaret sayıldı. Subayların tutuklanmasından sonra geniş bir soruşturmadan vazgeçilip, bunun sınırlı tutulması karşısında ordu içindeki cuntalar faaliyetlerini daha büyük gizlilikle ve ihtiyatla devam etti[13]. Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen bir darbe ile krallığın devrilmesi Başbakan Menderes için bu yöndeki tehlikeyi açık etti.

Başbakan Menderes için 1960 yılı sıkıntılı başladı. Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde başlayan olaylar zinciri Nisan 1960'da iktidarı Tahkikat Komisyonu kurulması kararı almaya itti (Yüceer, 2012: 728-762). Hükümetin bu kararını anayasaya aykırı bulan bazı profesörler tarafından eleştiri konusu yapıldı. Bu sırada İstanbul ve Ankara'da başlayan öğrenci olayları ordu içindeki ihtilalci örgütler cesaretlendirici bir etmen oldu.

[13]Başbakan Menderes'in Dokuz Subay olayını fazla önemsemez tavırla karşılamasını Cumhurbaşkanı Bayar "*Oğlunun suçunu tahkik etmek istemeyen mustarip bir babanın hali içinde*" olduğu biçiminde değerlendirmiştir. Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes,** (Der.) İsmet Bozdağ, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 120; Davut Dursun, **27 Mayıs Darbesi**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s. 82; William Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset,** (Çev.) Ahmet Fethi, Hil Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 97.

Sonuçta 27 Mayıs'ta "*demokrasinin içine düştüğü buhran*", "*son müessif hadiseler*" şeklinde başlayan darbe bildirisi ile 38 kişiden oluşan bir cunta ülke yönetimine el koydu. Burada altı çizilmesi gereken nokta 27 Mayıs'ın gerek ordu gerekse de halk içinde bir karşı duruşla karşılaşmamış olmasıdır. Bu nokta bile bize DP iktidarının on yıllık süreçte nasıl yalnızlaştığını gösteren önemli bir ayrıntıdır.

İktidar - Basın İlişkileri

Muhalefet yıllarında DP özgürlükçü vaatleriyle Türk basınının büyük çoğunluğunu yanına almayı başardı. Öyle ki CHP'yi destekleyen gazetelerde çalışanlar içinde bile DP'yi destekleyenler vardı (Topuz, 1996: 192). 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesinde önemli katkısı olan basına dönük DP iktidarının ilk günlerinde bazı iyileştirici düzenlemelere gitti. Yeni basın kanunu 21 Temmuz 1950'de hayata geçti. Buna göre artık gazete/dergi çıkartmak için hükümetten izin almaya gerek kalmayacak, suç sayılan yazıdan dolayı gazete sahibi cezaî sorumluluk taşımayacaktı. Ayrıca yeni kanunla basın emekçileri de sendika kurma, sosyal sigortadan yararlanma, haftalık/yıllık tatil, tazminat vb. haklara kavuşacaktı (Cantek, 2015: 423-450).

Bununla birlikte DP, kendisinin basın özgürlüğü ile güçlendiğini açıklasa da basını gerektiğinde denetim alma niyetini de saklamadı. Bunun ilk örneği 1951 yılının baharında, DP Meclis Grubunda resmî basın ilanları konusunun görüşmelerinde ortaya çıktı. Gruptaki genel eğilim, kendilerini destekleyen gazetelere daha çok ilan verilmesi şeklinde idi. Bu eğilim ilerleyen süreçte basına dönük bir çeşit ödüllendirme-cezalandırma yöntemi halini aldı (Koloğlu, 2006: 124-125).

Temmuz 1953'de ceza kanununda yapılan bir değişiklikle kabine üyelerinin basında küçük düşürülmesine karşı yaptırımların uygulanması, DP'nin hoşgörüde bir sınır çizdiğinin örneği idi. DP-Basın ilişkilerinde basın ve radyo yoluyla işlenecek suçlara ağır cezalar getiren basın kanunundaki değişiklik bir dönüm noktası oldu. Bu kanuna, yazıları devletin siyasî itibarını sarsan veya vatandaşların özel hayatlarına tecavüz eden gazetecilerin cezalandırılması hükmü konuldu (Eroğul, 2013: 127). 1954 seçimleri sonrası "*mesleğin piri sayılan*" seksen yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın'ın gazetede yazdığı bir yazıdan dolayı milletvekili dokunulmazlığı kaldırılarak hapse atılması, basına istendiğinde işin nereye kadar vardırılabileceğini göstermesi açısından bir "*gözdağı*" idi.

ABD'li gazeteci Eugene Pulliam 1958'in baharında Başbakan Menderes ile önceden planlanan görüşme için Türkiye'ye geldi. Ancak bu görüşme çeşitli nedenlerle gerçekleşmeyince, ABD'li gazeteci olumsuz izlenimlerle ülkesine döndü. Pulliam Indıanapolis Star Gazetesi'nde çıkan "*On İkiye Çeyrek Var*" başlıklı yazısında, Türkiye'de gidişatının tehlikesi üzerine öngörülerde bulundu. Bu yazıyı Dünya, Kervan, Ulus, Vatan gazeteleri ile Akis, Altıok, Kim dergilerinde yayımlaması, hükümetin o gazeteler-dergiler aleyhine davalar açmasına neden oldu. Söz konusu davalar dönemde "*Pulliam Davaları*" diye ün saldı (Göktürk, 2019: 430-435).

Nisan 1960'da özel kanunla kurulan Tahkikat Komisyonuna, gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımının önlenmesi yetkisi verildi. Basın, Harp Okulu öğrencilerinin 21 Mayıs 1960'taki hükümet aleyhindeki yürüyüşünü haber yapmak yerine, Güney Kore'deki öğrenci olaylarını Türk kamuoyuna taşıdı. Basından başka radyo da dönemin en etkili iletişim aracıydı. DP'ye göre, radyo devletin malıydı ve hükümet bu yayını ülke çıkarına kullanırdı. Muhalefet ise kendilerine radyodan yeterince yararlanma fırsatı verilmediğini ileri sürmekteydi. 1957 genel seçimlerinde uğradığı oy kaybından sonra, hükümetin basınla arasının açılmasına paralel olarak, DP radyoyu, başta Vatan Cephesi yayınları olmak üzere "*partizanca*" kullandı (Ersarı, 2015: 416-420).

Darbenin Gelişi

DP ile muhalefet arasındaki çekişme 1957 seçimlerinden sonra daha da sertleşti. Bu serleşmeye giden süreçte başlıca uygulamalar ise CHP'nin mallarına el konulması, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılması, yüksek bürokratların emekliye ayrılması, basına dönük baskılar, devlet radyosundan muhalefetin yararlanamaması, toplantı ve gösteri yürüyüşü kanunu vb. oldu. Kuşkusuz bu uygulamalar tek başına ordu içinde cuntaların oluşma nedeni değildir. Bununla birlikte DP'nin yönetim tarzı ordu içindeki bazı subayların DP'ye karşı ideolojik bir tavır almasına neden oldu. Dolayısıyla ordu içinde DP'ye dönük bir öfke süreç içinde oluştu. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi kriz bu organize olmuş öfkenin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Özellikle 1959-1960 yıllarında CHP lideri İnönü'ye yönelik iktidarın sert çıkışları ve çeşitli illerde İnönü'ye dönük yaşanan saldırılar siyasi krizi derinleştirdi. Bunun temel sebebi ise İnönü'nün dönemde asker için önemli bir figür olması idi. Ayrıca DP'ye dönük hem toplumsal zeminde hem de siyasal zeminde güçlü bir muhalefet alanı da ortaya çıkmıştı.

Dönemde bu muhalefet alanı ordu içindeki cuntacılık faaliyetlerini darbe için cesaretlendiriyordu. Öyle ki hükümet karşıtı gösterilerde subayların öğrencilerin protestolarını onaylayıcı yaklaşımı ve öğrencilerin askeri destekleyici sloganlar atması gibi darbeyi çağıran sembolik çıkışlar süreçte bir arada yaşanıyordu. Bütün bu gelişmeler 27 Mayıs 1960 darbesini ortaya çıkardı. Darbe ordu içinde bir azınlık cuntası tarafından emir-komuta zinciri dışında geçekleştirildi. Darbeden sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) adını alan azınlık cuntası orduda ciddi bir tasfiye yaptı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in de içinde bulunduğu hükümet üyelerini tutuklayan darbeciler DP'yi ve TBMM'yi kapatırken 1924 Anayasası'nı da yürürlükten kaldırdı.

MBK 12 Haziran 1960' da Geçici Anayasayı kabul etti. Tutuklanan DP'nin önde gelen isimleri Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı tarafında yargılandı. Bu yargılama sürecinde DP'liler çok farklı konulardan mahkeme önüne çıktı. Yargılama sonunda içinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in de bulunduğu toplam 15 kişi Anayasayı ihlalden suçlu bulundu ve idama mahkûm edildi. Bunlardan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezaları infaz edilirken diğerlerinin idamları ise müebbet hapis cezasına çevrildi.

Sonuç

Türkiye tarihi için 14 Mayıs 1950 bir dönüm noktasını ifade etmektedir. 27 yıllık tek parti iktidarı gitmiş yerine toplumun geniş bir kesiminin büyük umutlarla desteklediği DP iktidara gelmiştir. On yıllık bir süre içinde iktidarda kalan DP'nin en belirgin özelliği Türkiye'yi ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan hızlı ve köklü bir değişim sürecine sokmasıdır.

DP, siyasal ve ekonomik güç sahibi seçkinlerin kurduğu bir parti olmasına karşılık kitlelerle ortak bir dil kurabilmesi ve kitlelerin taleplerini siyasal alana taşıması dolayısıyla iktidarını uzun süre devam ettirebildi. Partinin ideolojik konumlanışı da seçkinleri ve halk kitlelerini bir araya getirecek, aynı hedeflere yöneltebilecek bir melezliği içermektedir. Özellikle Menderes'in kitleler üzerindeki karizmatik etkisi seçmenlerin partiyle olan ilişkisini etkileyerek DP'nin bir kitle partisine dönüşmesine katkı sağlamıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, DP iktidarı dönemi genellikle Adnan Menderes ile özdeşleştirilmektedir ancak bu dönemde arka planda görünmesine rağmen her zaman ağırlığını hissettirmiş figürün Celal Bayar olduğu unutulmamalıdır.

DP dönemi, politik olarak nispeten özgürlük alanının genişletildiği ancak çeşitli nedenlerle bunun sürdürülemediği yıllar olarak geçti. DP'nin muhalefet yıllarında dillerden düşürülmeyen demokratik söylemin, iktidar yıllarında pratiğinin istenen düzeyde gerçekleşmediği görülmektedir.

Tek parti döneminde ağırlıklı olarak kültürel ve sosyal içerikli gerçekleşen üst yapı modernleşme hareketinin, DP iktidarı döneminde daha çok ekonomik kalkınmaya dönük alt yapıya yönlendiği söylenebilir. Başka bir deyişle tek parti döneminde CHP'nin Batı'yı model alan seçkinci yaklaşımı, yerini bu dönemde ekonomik dönüşümün modernleşmeyi kendiliğinden getireceği fikrine bıraktı.

DP, Türk siyasal hayatına "*millî irade*" kavramını hediye etmiştir. Ayrıca DP, halkı aktif siyasete bir şekilde katarak popülizmi politikaya taşımıştır. Siyasî iktidarın, en azından görünüşte, seçim sandıklarında belirlenmesi her zaman gerçekleştirilmese de halkın isteklerini gündeme getirmiştir.

DP'nin, kendinden sonraki siyasî hareketler üzerinde derin bir etki bıraktığı da belirtilmelidir. Köylülüğe, küçük esnafa ve ticaret burjuvazisinin bir kesimine dayalı DP'nin geleneği, kimi zaman kendini "*milliyetçi-muhafazakâr*" olarak tanımlayan, kimi zaman da liberal öğeleriyle öne çıkan merkez sağ partiler tarafından sürdürüldü.

Kaynakça

Ahmad F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, (Çev.)Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.

Akandere O. (1998). Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945), İstanbul: İz Yayıncılık.

---------- (2003). "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir' in Amacı ve Mahiyeti", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 9, ss. 5-28.

Akın F. (2006). Türkiye'de Azınlık Politikaları (6 – 7 Eylül Olayları), İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Albayrak M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix Yayınları.

Altan M. (2006). Darbelerin Ekonomisi, İstanbul: Hemen Kitap.

Anadol C. (2004). Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti, İstanbul: , Yeniden Kuvayı Milliye Yayınları.

Armaoğlu F. (2010). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ayışığı M. (2012). "Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", (Ed.) Dilşen İnce Erdoğan vd. , Türk Tarihinde Adnan Menderes, C: 2, ss. 548-584, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayını.

Bağcı H. (2019). Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, Ankara: Orion Kitabevi.

Balcı A. (2017). Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar, İstanbul: Alfa Yayınları.

Barlas M. (2000). Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bayar C. (1986). Başvekilim Adnan Menderes, (Der.) İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Berkan İ. (2014). Türkiye'de Siyaseti Okuma Kılavuzu, İstanbul: Doğan Kitap.

Bila H. (2008). CHP (1919-2009), İstanbul: Doğan Kitap.

Birand M. A. – Dündar C. – Çaplı B. (2016). Demir Kırat Bir Demokrasinin Doğuşu, İstanbul: Can Yayınları.

Birgit O. (2005). Evvel Zaman İçinde, İstanbul: Doğan Kitap.

Bora T. (2015). "Adnan Menderes", (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1950'li Yılları, ss. 151-157, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölükbaşı D. (2005). Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı, İstanbul: Doğan Kitap.

Buğra A. (1999). "Türk İş adamları ve Türk Devleti", Bilanço 98 -75 Yılda Çarkları Döndürenler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Burçak R. S. (1998). On Yılın Anıları (1950-1960), Ankara: Nurol Matbaacılık.

Cantek F. Ş. (2015). "Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın", (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1950'li Yılları, ss. 423-450, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çakmak D. (2016). Hürriyet Partisi (1955 - 1958), İstanbul: Libra Yayınları.

Çavdar T. (2013). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, Ankara: İmge Kitabevi.

Çaylak A. (2010). Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Demirel T. (2011). Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Doğaner Y. (2015). "Vatan Cephesi", (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1950'li Yılları, ss. 177-191, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dokuyan S. (2013). 1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika – İç Politika), C: 1, İstanbul: IQ Yayıncılık.

Dursun D. (2001). 27 Mayıs Darbesi, İstanbul: Şehir Yayınları.

Eraslan C. (2001). "Türkiye'de Çok Partili Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 22, ss. 141-157.

Erdoğan M. (2016). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Ankara: Hukuk Yayınları.

Erer T. (1963). Türkiye'de Parti Kavgaları, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.

Eroğul C. (2013). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İstanbul: Yordam Kitap.

Ersarı N. (2015). "Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset", (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1950'lili Yılları, ss. 393-422, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gerger H. (20129. Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği, İstanbul: Yordam Kitap.

Çetinkaya S. G. (2019). Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri (1954-1960), İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Günal E. (2009). Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008), İstanbul: Kara Kutu Yayınları.

Gürkan N. (1998). Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İstanbul: İletişim Yayınları.

Hale W. (1996). 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, (Çev.) Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınevi.

Kaçmazoğlu H. B. (1988). Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kahraman H. B. (2012).Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (1920-1960), C: 2, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kara-İncioğlu N. (2000). "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, ss. 205-215, İstanbul: Alfa Yayınları.

Karataş M. (2018). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkçü Muhalefetin Örneği Olarak Kızıl Elma Dergisi", (Ed.) Prof. Dr. Osman Köse, İlkçağlardan Modern Döneme TARİHTEN İZLER, ss. 613-637, Ankara: Berikan Yayınevi.

---------- (2020). "Tek Parti Döneminde Halk eğitiminin Bir Aracı olarak Halkevleri", (Ed.) Dr. Kazım Kartal, Dr. Fehminaz Çabuk, Tarih, Toplum ve İnanç, ss. 107-152, Ankara: İksad Yayınevi.

---------- (2021). "27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreçte İsmet İnönü'nün Kayseri Ziyareti ve Çıkan Olaylar", (Ed.) Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç, INSAC Advances İn Social and Education Sciences, ss. 53-74, İzmir: Duvar Kitabevi.

Karpat, K. H. (1996). Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul: Afa Yayınları.

Karpat K. H. (2012). Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, (Çev.) Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Koca S. (2015). “Atatürk’ü Koruma Kanunu”, (Ed. Mete Kaan Kaynar), Türkiye’nin 1950’li Yılları, ss. 312-330, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaş S. (2011). Menderes Dönemi (1950 – 1960), İstanbul: Bayrak Yayınları.

Koçak C. (2010). Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koloğlu O. (2006). Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Kösebalan H. (2014). Türk Dış Politikası İslam, Milliyetçilik Küreselleşme, (Çev.) Hüsamettin İnanç, Ankara: Big Bang Yayınları.

Lewis B. (1991). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mert N. (2007). Merkez Sağın Kısa Tarihi, İstanbul: Selis Kitaplar.

Öngider S. (2006). Çankaya’nın Bütün Adamları, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Özcan F. C. (2015). “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye’nin 1950’li Yılları, ss. 39-67, İstanbul: İletişim Yayınları.

---------- (2017). “Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, ss. 179-204, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özcan G. (2015). “Ellili Yıllarda ‘Dış’ Politika, (Haz.) Mete Kaan Kaynar, Türkiye’nin 1950’li Yılları, ss. 97-133, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdağ Ü. (2004). Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, İstanbul: Boyut Kitapları.

Okan S. (1978). Türkiye-ABD İlişkileri, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Özdemir H. (1995). Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul: İz Yayıncılık.

Sakin S. – Dokuyan S. (2013). Kıbrıs ve 6- 7 Eylül Olayları, İstanbul: IQ Yayınları.

Şeyhanlıoğlu H. (2011). Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti, Ankara: Kadim Yayınları.

Sunay C. (2010) “Demokrat Parti”, (Ed.) Doç. Dr. Turgay Uzun, İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler, ss. 163-164, Ankara: Orion Kitabevi.

Talas C. (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Teziç E. (1976). 100 Soruda Siyasi Partiler, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Toker M. (1990). Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Ankara: Bilgi Yayınevi.

---------- (1991). Demokrasi'den Darbeye (1957-1960), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tökin F. H. (1965). Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), İstanbul: Elif Yayınları.

Tunçay M. (1989). "Siyasal Tarih (1950-1960)", (Yay. Yön.) Sina Akşin, Çağdaş Türkiye (1908-1980), C: 4, ss.177-187, İstanbul: Cem Yayınevi.

Turgut S. (1991). Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Ankara: Adalet Matbaası.

Türkmen İ. (2017). "1950'li Yıllarda Türk Dış Politikası", (Ed.) Sekan Kekevi vd. , Türk Dış Politikası (1830-1989), ss. 520-585, Ankara: Berikan Yayınevi.

Toprak B. (2000). "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, ss. 309-319, İstanbul: Alfa Yayınları.

Topuz H. (1996). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uyar H. (2010). Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi, İstanbul: Boyut Yayınları.

Yerasimos S. (1992). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Çev.) Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları.

Yıldırmaz S. (2015). "Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Coğrafyası", (Haz.) Mete Kaan Kaynar, ss. 541-563, Türkiye'nin 1950'li Yılları, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız A. (2019). Bir Dönem Türkiye: 1938 – 1960 Dönemini Anlama Rehberi, Ankara: Orion Kitabevi.

Yılmaz E. (2008). Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1945-1950), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Yücel M. S. (2001). Demokrat Parti, İstanbul: Ülke Kitapları.

---------- (2006). Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005), İstanbul: Alfa Yayınları.

Yüceer S. (2012). "Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi(!)", (Ed.) Dilşen İnce Erdoğan vd., Türk Tarihinde Adnan Menderes, C: 2, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayını.

Zürcher E. J. (2012). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (Çev.) Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.